

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1849-IG

Szerkesztője: Bóka László és Pándi Pál. A kötet szerzői: Bán Imre, Gerézdi Rabán, Klaniczay Tibor, Pándi Pál, Szauder József, Tóth Dezső és Vargha Balázs. Bibliotheca. Budapest. 1957. 492 l.

A kötet megjelenése fontos állomása irodalomtörténeti kutatásunknak, jelentős eseménye irodalmi és kulturális életünknek. A mű arra vállalkozott, hogy a magyar irodalomról a felszabadulás után először összefoglaló képet adjon a művelt nagyközönség és általában az irodalom barátai számára. A marxista szempontokat egyre nagyobb mértékben magáévá tevő kutatás 1945 óta jelentékenyen gazdagította és formálta irodalmi örökségünk képét. Az összefoglalás igazán nem volt elhamarkodott tett, még inkább a késlekedés vádja illetheti meg.

Elég a kötetet a Horthy-korszakban készült hasonló művekkel egybevetni, és a haladást anyagban és szemléletben azonnal lemérhetjük. A könyv egy tudományterületnek a felszabadulás óta megtett előrehaladásáról szóló reprezentatív mű. Valóban tudományos közügy, nemcsak egyszerű könyvkiadói vállalkozás. Nemcsak lezár, hanem meg is nyit egy bizonyos folyamatot. Összefoglal és tájékoztat, de munkára és vitára is ösztönöz. A kutatók számára is világosabbá teszi a hiányokat és a további feladatokat.

Az egészségesen igen szép és sikertelt könyvnek legfontosabb erénye, hogy benne *egységes marxista szemlélet érvényesül*, annak ellenére, hogy hét kutató munkája. — A többszerzős megoldás szükségesnek látszott, hogy ki-kij sajátos kutatási területéről adhassa tudása legjavát. (A legfontosabb eltérés az elvtől, hogy Zrinyiről nem Klaniczay Tibor, hanem Bán Imre ír — de nem kevesebb sikerrel.)

A *kollektív munkamódszer* több pozitívummal járt, mint amilyen mennyiségben hibaforrássá vált. Az egyes részek szerkesztés és stíl szempontjából néhol mégis olyan egyenetlenségeket mutatnak, amelyek az olvasót zavarják a mű élvezetében. A kötet a tudományos ismeretterjesztés legnemesebb szándékával íródott, és így még inkább felállítható vele szemben a szemlélet egységessége mellett a didaktikai egységesség és egyöntetűség követelménye is. — Ahol az egyes szerzők egy-egy nagyobb korszakról írnak megszokás nélkül, nem érezni any-

nyira a követett módszer hátrányait. Annál inkább viszont, amikor a szerzők két-három laponként váltakoznak, mint pl. a humanizmusnál, vagy a felvilágosodásnál. Egy újabb kiadás esetében ez a hibaforrás könnyen elkerülhető lesz.

A *Kortárs* kritikusa kifogásolta, hogy az írói portrék nem azonos szerkezettel íródtak meg. Némelyiket bevezeti egy általános összefoglalás, másokat nem. Véleményem szerint ez nem is olyan nagy baj, hiszen a könyv (helyesen vagy helytelenül) írói arcképek sorozatából áll nagyrészt, s a szerkezetbeli változatossággal az egyhangúság veszélyét kerüli el. Azt azonban már kívánatosnak tartottam volna, hogy az egyes szerzők a *korszak-bevezetők* szerkezetére és tartalmára vonatkozólag jussanak közös nevezőre. Bán Imre (szerintem helyesen) műtörténeti korjellemzést is ad a XVII. és XVIII. századhoz írt bevezetőjében. Szauder József és Tóth Dezső ugyanezt nem teszik meg a felvilágosodás és a reformkor esetében, holott ez itt még sokkal szükségesebb lenne. A korszak-bevezető fejezetek címe mindenütt egységesen „történeti, társadalmi, műveltségi viszonyok” áttekintését ígéri. Az egyes szerzők azonban vagy igazodtak a címhez, mint elsősorban Bán Imre, vagy pedig nem, mint Klaniczay Tibor és Szauder József. Különösen „Az egyházi és lovagi irodalom kora” kívánna társadalomtörténeti és művelődéstörténeti bevezetést, és ez az eljárás a cím második felét is sokkal kézzelfoghatóbban alátámasztaná, mint a magyar Trója-regény megemlézése.

Az irodalmi *korszakhatárok* körül sok vita folyt már, és ilyen vita lesz még a jövőben is. Nem tudományos érvekkel kívánok itt vitázni, de mégis problematikusnak látom a kötetben pl. az eddig elfogadott 1711 helyett 1703-at venni korszakhatárnak, csak azért, hogy a XVII. és a XVIII. század is kikerekedjék. A korszakhatár előbbrevételének nyilvánvaló hátránya a tárgyalásnál pl. a kurucköltészet két jelentős korszakának szétszakítása. Így a Rákóczi-szabadságharc

költészeté is csak azután következik, miután a szerző végigvezette Rákóczi az emigráció útjain.

A *stílusok*, az irodalmi ábrázolásmódok didaktikus jellegű megvilágítását méltán várnök a kötet szerzőitől. Eljárásuk azonban e tekintetben különösen nem egységes. A rokokó vagy a klasszicizmus fogalmairól összefoglaló felvilágosítást nem kap az olvasó. Bán Imre a barokkról tömör összefoglalást ad, Tóth Dezső pedig részletesen elemzi a romantika változatait. — Annál is fontosabb ez a probléma, mert itt nyílna bőven alkalom az európai és a magyar irodalmi élet kapcsolatainak megmutatására.

Az új összefoglalás irodalomtörténetírásunk hagyományaihoz híven elsősorban a nagy írói egyéniségek arcképeiből áll. Lényegesen kevésbé sikerült ilyen formán az *irodalmi élet folyamatainak* érzékeltetése. A legtöbbet nyújt ilyen szempontból a régi irodalom néhány fejezete, valamint Tóth Dezső és Pándi Pál részlet-összefoglalásai a reformkorról. Az irodalmi élet folyamatainak érzékletesebb bemutatása érdekében is kívánatos lenne, hogy ebben a részben is, de különösen a mű második részében egy-egy szerző egy-egy nagyobb részt összefüggően írta meg.

Minden összefoglaló mű lehető *teljességre* és emellett természetesen *tömörségre* is igyekszik. A két szempont együttes érvényesülése bizonyos veszélyeket rejt magában, melyeket e kötet szerzői sem mindig kerülhettek el. Különösen nehéz problémákat jelentenek a kisebb írókról szóló közös fejezetek. Viszonylag szerencsés megoldás, ha Mészáros Ignác, Könyvi János és Báróczi Sándor kerülnek egysorba ilyen címmel: „Régi és új szépirodalmi tendenciák a 70-es években”. Már sokkal problematikusabb Szauder Józsefnek az az eljárása, amikor Orczit, Barcsait, Anyost Gvadányival és Dugonicsal tárgyalja együtt („A 80-as évek nemesi ellenállásának írói.”) — De ha több író közös fejezetbe szorítása félreértéseket okozhat is, amellet sem szól sok érv, hogy Pálóczi Horváth Ádám egy külön kis fejezetbe kerüljön, mely kevesebb, mint egy oldal. Nem sokkal több érv sorakoztatható fel Virág Benedeknek külön fejezetben tárgyalása mellett.

A szűkre szabott terjedelem miatt olykor a szerzők túlságos *tömörségre* törekszenek. Ennek az eljárásnak a veszélyeit különösen „A magyar irodalomtörténetírás kezdetei” és „A reformkor és szabadságharc politikai és elméleti irodalma” c. részeknél észlelhetjük. Az ilyen terjedelemben adható tájékoztatás a művelt nagyközönségnek kevés, a szakembernek pedig csaknem felesleges. Az a veszély is fennforog, hogy a szerző a rendelkezésére álló néhány sorban nem a leg-

lényegesebb mozzanatokat ragadja ki, megfogalmazása eltúlozza az illető tudós vagy író jelentőségét. Így érzem ezt a Rotarides Mihályról és a Wallaszky Pálról szóló sorokban. Horarik Jánosról viszont mégiscsak meg kellett volna említeni, hogy materialista filozófiai nézeteket vallott. — A teljesség kedvéért Pándi Pál a Szentjóni fejezet végén Aszalay Jánosról 7 sorban emlékezik meg. Ez azt hiszem, ilyen formában teljesen felesleges.

Külön szempontként lehet felvetni, hogy az irodalomtörténetírás többé-kevésbé biztosított eredményeiből mit lehet és kell bevenni egy ilyen igényes, széleskörű hatásra méltán számító összefoglalásba. Véleményem szerint pl. a magyar Trója-regény problémája még nem eléggé tisztázott ahhoz, hogy erre messzebbmenő következtetéseket lehetne alapítani. Egy más területről véve a példát, Csokonainak a Földi János feleségéhez fűződő állítólagos kapcsolatai tisztázódásukig nem tarthatnak igényt az ismeretterjesztés bármily igényes fokán álló publikálás sem, mert így csak zavarólag hatnak.

Igen helyes törekvése az a kötet szerzőinek, hogy a kényszerű tömörség mellett is illusztrálnak *verses és prózai idézetekkel*. Csak helyeselhető az idézetek nagyobb száma a XVII. század kéziratok énekköltészeténél, mert ez szélesebb körben nem nagyon ismeretes. Ugyanez áll lényegileg Rimay Jánosra is. A nagyobb mértéktartást és a rövidebb idézeteket Balassinál vagy Petőfinél (különösen ez utóbbinál), indokolja e költői művek feltételezhetően ismert volta. Ugyanígy akkor szívesen látnánk néhány mondatnyi idézetet nyelvemlékeinkből és a huszita Bibliából. Egyes helyeken viszont, pl. Földi Jánosnál egy-két versszakkal kevesebbel is beértük volna. Bod Péternél a magam részéről nem stílusára és felekezeti elfogultságára hoznék fel idézettel példát.

Az *arányok* kérdését általában véve helyesen oldották meg a szerkesztők és a szerzők. Nagy íróink terjedelemben is megfelelő méltatásban részesülnek.

A kötet modern irodalomtudományunk eredményeit jól olvasható, sok helyen szép *stílusban* tárja az olvasók elé. Nemesyszer a tárgy iránti lelkesedés valósággal szárnyalásra készíti a tudós szerzők tollát. De a stílus tekintetében is mutatkoznak különbségek. Szép fejezetek kevésbé sikerült részletekkel váltakoznak. Pándi Pál stílusának annyi jó tulajdonsága van, hogy érdemes volna sokszor kissé bántóan ható idegen szavainak jó részét kigyomlálnia. (A 427. lapon 10. soron belül olvassuk: polarizál, konvencióknak, attitűddel, rekvizitumaival, konszolidál, bohémia!)

A következőkben a *tárgyalás sorrendjében* kívánunk kritikai megjegyzéseket tenni. Ezek

a kötet jellegét és célját figyelembe véve csak részben tárgyi, részben azonban módszertani természetűek. Az erények mellett mégis inkább a hibákra és hiányokra szeretném a figyelmet felhívni. A szép és eredményes vállalkozás megérdemli, hogy az apróbb hibáktól is megtisztítsuk. A kötet kollektív alkotás. Legyen még inkább azzá, azáltal is, hogy a kritikusok is hozzájárulnak egy biztosan elkövetkező második kiadás még sikerültebb formájának kialakításához.

Ideológiai szempontból jelentős, hogy irodalmunk története a magyar *ösköltészet*ről szóló fejezettel kezdődik. A polgári irodalomtudomány szempontjaival szemben ez az eljárás a nép művészi alkotóerejét hangsúlyozza. — „Az egyházi és lovagi irodalom kora” c. részben a „lovagi” kifejezés használata nem érzik kellően megalapozottnak. Az egyes fejezetek ugyan meggyőzően mutatják meg, hogyan hatotta át a magyar nyelvű szóbeli költészet a latin nyelvű egyházi irodalmat, s hogyan tör be a világi tartalom a vallásos ihletettséű művekbe is. A krónikák a nemzeti szempontú irodalom kezdeteit jelzik. De verses művekben is megszólal a haza ügye. Mindez azonban még nem feltétlenül a nyugati értelemben vett lovagi kultúra hatása és jelenléte. A Trója-regényről pedig keveset tudunk. — Egyébként a középkori lovagregény jellemzése kissé sematikus. Chrestien de Troyes-nál pl. meglepően modernül hangzó strófák találhatók a szövönők sorsáról. A nyugati lovagregények igen változatos képet mutatnak, és az egyszerű emberek mindennapi életének rajza sem hiányzik belőlük teljesen.

Gerézi Rabán Janus Pannoniusa kellemes stílusban, világos és érdekes portrét ad. Janus nevét egyébként nemcsak egy századi emlegették büszkén a magyarok.

„A reformáció és a reneszánsz második szakasza” Klaniczay Tibor tollából az egész kötetnek talán egyik legszebb és főleg leg-egységesebb fejezete. Megkapóan bontakozik ki előttünk pl. a XVI. századi énekmondók alkotta irodalom, mikor a három részre tépett ország valósággal a nyelvek és a ritmusok Babelévé válik. Tinódi szép és lelkesült jellemzése külön kiemelés érdemel.

A reformáció irodalmának kibontakozását tárgyaló két kitűnő fejezet igen üdvös tisztulást eredményezhet az átlagosan művelt közönség tudatában, mely itt eddig csak vallásos és művészileg gyenge alkotásokat látott. Az egyre inkább elvilágiasodó és polgáriasodó irodalmi életet Bornemisza Péter bonyolult és modern egyénisége képviselte a legjobban. Kár, hogy oly jelentős énekeskönyve meg sincs említve. — A reformáció lendületének ellennyulása és irodalmi életünk elsékélyesedése e fejezetben az 1570-es évhez kötődik. Így azonban komoly időrendi problémák

merülnek fel. A konzervatív Melius ugyanis 1572-ben meghal, Bornemisza Péter pedig még csaknem másfél évtizedig publikál. Az előbbinek fontos munkái a reformáció fénykorával egyidőben jelennek meg. A korszakolás tehát így erősen vitatható, és szerencsésebb lenne Melius saját belső fejlődésével igazolni az elsékélyesedés folyamatát.

Lendületes, szép fejezet szól *Balassi Bálintről*. Klaniczay azonban szerintem túlzottan eszményíti a költő szerelmi líráját, ezt tekinti költészete leglényegesebb tartalmának. Ezért kevés hely jut a vítezi énekeknek, pedig Balassi életének legfőbb értelme mégiscsak a vítezi humanizmus igaz hogy ritkán és kevés versben elírt eszményi magaslata. — Klaniczay meggyőző erővel fogalmazza meg, hogy Balassi eszményei a szabadság, a boldogság, az igazi emberség. De idézetekkel kevésbé sikerül ezt neki igazolni. Véleményem szerint túlzás azt mondani, hogy Balassi „nagy lázadó” szerelmi költészetében, s túlzás ezt egyvonalba helyezni a Dantééval és a Petrarcaéval. Sokkal meggyőzőbbek azok a mondatok, melyekkel Balassit a korabeli európai költészet fő sodrába állítja Klaniczay, egy Ronsard, egy Kochanowski és mások mellé. (A fejezetben az utóbbi néhány év kutatásának fontos eredményei hiányoznak, s ezeket egy újabb megfogalmazásnál pótolni kell: az életművet összefoglaló epigrammák, a Fulvia-probléma stb.)

A XVII. század irodalmáról Bán Imre tollából kapunk egységes és mozgalmas képet. Jól megválasztott idézetek is segítenek elénk vetíteni olyan ragyogó életpályákat, mint a Szenczi Molnár Alberté. A Zrínyiről írt fejezet harmonikus egységbe foglalja az életrajzot és az életmű elemzését. Az csak természetes, hogy szép fejezet szól Apáczai Csere János működéséről. — De a problematikusabb egyéniségeket is helyesen és igazságon értékeli Bán, így Pázmányt és Gyöngyösit. Túlzásnak tartom viszont midőn Pázmány nyelvét Rabelais-éval és Shakespeare-éval hasonlítja össze. Gyöngyösinél érdekes az „ornatus” beszéd megvilágítása, de túlzás itt egyszerre négy latin költő nevét is felsorakoztatni.

A XVIII. századról is Bán Imre szól, szerencsés kézzel ragadva ki a lényeges mozzanatokat. Igen hasznos fejezet a XVIII. század énekköltészetének bemutatása, mert egy kevésbé ismert területen ad útbaigazítást. Mikes Kelemennél megemlítettem volna egyéb műveit is a *Törökországi leveleken* kívül. Faludi jellemzése méltányos és igazságos, de utalni kellene fordításainak reakciós tartalmára. Az *Udvari embert* aligha azért fordította, mert a főúri rendből kiábrándult. — Még egy ilyen rövid összefoglalásban is teljesebbé tenné a XVIII.

század képét, ha szó esné a magyar nyelvű tudományos és ismeretterjesztő irodalom szárnypótlásairól. Egy ilyen irányú rövid összefoglalás sok mindent jobban érthetővé tenné a felvilágosodás-kori magyar irodalom gyors eredményeiből.

A *felvilágosodás* történetét Szauder József írása vezeti be. A korszak belső ideológiai mozgását és irodalmi életét ismerteti, kiemelve a nemzeti mozgalom túlsúlyát a felvilágosodás elterjedése felett. Benda Kálmán legutóbbi publikációi után már kissé pontosabban lehetne írni az 1790–94-es évekről, főleg ami a tömegek támogatását illeti a köztársasági mozgalom esetében. A felvilágosodás elterjedésére sokkal előbből hoznék fel példát, nem Alexovics Vazult említésem 1795-ből. Bessenyeiről nem mondanám azt, hogy nem ábrázolta a nép életét. Gondoljunk csak *A természet világa* számos kedves részletére. Kár, hogy Szauder a felvilágosodás három nagy programjának (magyar nyelvűség — eredetiség — nyelvújítás) keretébe szorítja be adatait a kor folyóiratairól, színházi életéről. Ezzel az összefüggés megszakad, a bekezdések tördelése sem szerencsés. — A tömörség miatt érthetetlen számomra az a mondat, mely a magyar felvilágosodás gyöngeségéről rója fel, hogy „egyidőben az egyház elleni harc foglalta magába a nemzeti és társadalmi törekvések egészét”. (205. l.) Szerintem ilyen időszak nem volt, hiszen pl. a magyar nyelv ügye az egész korszakon keresztül az érdeklődésnek és a törekvéseknek a középpontjában állt.

A *Bessenyeiről* írt szép fejezet általában helyes képet ad a felvilágosodás vezető alakjáról. De korrekcióra szorul Szaudernek az a megállapítása, hogy a nemzeti nyelvű tudományterjesztéssel Bessenyei túllép a felvilágosodás idegen mintáin. Ne csak a francia példára gondoljunk, hanem pl. Leibnizre, Lomonoszovra, vagy az elmaradottabb műveltségű országokra! Nem hiszem, hogy Bessenyei materializmusának csúcspontja *A holmi* lenne, inkább *Az értelem keresése*. Az öreg Bessenyei eszmei töréséről szóló megállapításokkal sem tudok egyetérteni. Elszigetelten él az öreg Bessenyei könyveivel, nem szellemi kortársa többé Európának.

Szauder szerint „Bessenyei roppant hatása főleg az ideológia, az irodalomszemlélet, az irodalomszervezés síkján érvényesül — lényegesen kevésbé a szépirodalom fejlesztésében”. Pedig a kortársak nem álltak ideológiai szempontból Bessenyei befolyása alatt, még barátai sem, mint erre Szauder is utal (217., 221., 222. l.). A magyar nyelvű irodalom diadalra juttatása érdekében, egymástól részben függetlenül, a magyar írók egész nemzedéke lép fel. — Itt mi Bessenyeinek vezető szerepet tulajdonítunk, a kortársak ezt másképp látták. Benne nem is a filozófiai

írók, inkább csak a nemzeti nyelv ügyében buzgólkodó hazafit becsülték (Batsányi, Rác Sámuel, Révai Miklós).

Batsányiról Vargha Balázs szól. Versről versre megy a költő munkásságának bemutatásában egészen a *Kufsteini éledekig*. Nagyobb takarékossgal és tömörítő erővel teljesebb képet lehetne adni a költőről. Fontos elméleti munkáiról és Ossian-fordításáról pl. nem esik szó. — Pándi Pál Szentjóni Szabó Lászlóról írt két oldala friss, ötletes, a lényegét kiemelő. Kár, hogy meg sem említi Szentjóni kitűnő széppróza kísérletét: *Első Mária magyar király élete* címmel. (Remélem ugyanis, hogy a 241. lapon említett történeti értekezéssel nem ezt a töredékben maradt szépprózai kísérletet akarja Pándi megjelölni.)

Vargha Balázs *Kármán*-portréjához van néhány megjegyzésem. — Kármán életére vonatkozóan kevés pontos adattal rendelkezünk, de azt tudjuk, hogy nem Pesten, hanem Bécsben fejezi be tanulmányait. Irodalmi működésének egészére a köztársasági mozgalom szervezkedése körüli hónapok légköre nyomja rá a bélyegét. Rendkívül fontos tehát éppen az 1794-es esztendő politikai mozgalmainak tisztázása. Az *Uránia* megindítása még nem a túlsúlyra jutott reakció elleni ellentámadás, hanem a republikánus mozgalom kultúrpolitikájának eszköze. Lényegében ugyanez mondható el Kármán valamennyi művéről, így *A nemzet csinosodásáról* is. Az, hogy mint Vargha Balázs állítja (274. l. „Kármán egyes kérdésekben kompromisszumra is hajlandó lett volna”, semmivel sem igazolható. — A nagy tanulmány gondolatmenetét különben sokkal pontosabban és a kor viszonyaival való dialektikus összefüggésben kellene felvázolni. Vargha szerint Kármán „egyéni nézeteket vall” a nyelvművelés kérdésében. De hiszen 1795 előtt az irodalom vezető egyéniségei, Bessenyei, Batsányi, Kazinczy egyként elítélik az erőszakos szógyártást, a purizmust. Nemcsak Kármán, hanem már Bessenyei is hirdeti azt, hogy a nyelv a tudománnyal együtt fejlődik. — A fejezetben különben hiába keressük Kármán stílusának akárcsak egész rövid elemzését is.

Vargha Balázs legsikerültebb írása érthető módon a *Csokonairól* szóló fejezet. Csak egyes megállapításaival kívánunk vitatkozni. — A *Dorotya* igazi helyét és valódi szándékát nehéz megtalálni, és Vargha összefoglalását sem érezzük elég meggyőzőnek. *A magánosság*hoz írt költemény lényege nemcsak az, hogy „akinek a világ nyakára hágott, a magánosságban kaphat vigasztaló előleget az örök megnyugvásból, a sír magánosságából”. Csokonai ugyanígy gyönyörű sorokat ír le az ihlető magányról, melyben a gondolkodók és a költők magukra találhatnak

és merész alkotásaikhoz nyerne inspirációt. Felületesnek érzem a *Cultura vagy Pofók* elemzését. Ennek a témája nem „a németeskedő, tudálékos Szászlaki felsülése, s a kuruc emlékeket őrző nemes urak diadala”. Szász-laki felsül a darabban, de a vele szemben-álló Tisztes házában nemcsak a kuruc tradíciókat őrzik, udvarában nemcsak népi dallamok és dudaszó hallatszanak, hanem ápolásra találnak a modern magyar és külföldi kultúra remekei. Csokonai ebben a darabjában a „művelődjünk vagy magyarok maradjunk” dilemmáját úgy oldja fel, Kármán gondolatainak továbbfejlesztésével, hogy igazi kultúra a modern külföldi és hazai értékeknek, a magyar szabadságharcos és népi hagyományoknak nemes ötvözte. Ne feledjük el, hogy az is benne van ebben a darabban, hogy az antiszemitizmus sem kultúra!

Kazinczyról a kötet egyik igen értékes, sokoldalú fejezete szól. Az életrajzot nem olvastja egységbe az írói pálya elemzésével. Ez előnyökkel, de ugyanakkor bizonyos hátrányokkal is jár. Különösen gondos és finom elemzését kapjuk a fogságból hazatérő Kazinczynak. A nyelvújítás igen helyesen mint egy új irodalmi ízlésért folyó harc bontakozik ki. Kazinczy lírájából csak az epigrammák és az epistolák kerülnek elő. A fordítás vagy eredeti alkotás körüli hosszas vitánál talán világosabban kellene utalni arra, hogy a fordításhoz való ragaszkodás Kazinczynál nem is elsősorban irodalmi elv, hanem tehetsége határainak felismerése.

Kazinczy „Pesti Triászát” Pándi mutatja be igen elevenen és érdekesen. Vitkovics levélregényével Kazinczy *Bácsmezeijének* nyomába lép Pándi szerint, holott Vitkovicsnál sokkal inkább Kármán *Fanni*jának a hatása érezhető. Vitkovics le is fordítja szrebe Kármán regényét, és kiadja név említése nélkül.

Az erdélyi tudományos és irodalmi kezdeményezések rövid áttekintése után Vargha Balázs *Berzsenyi Dániel* költészetét elemzi. Újszerű a beosztása ódákra, idillekre és elégiákra. Hiányolható, hogy a szerelmi költészetéről igen kevés szó esik, pedig a költő életében nagy szerepet játszott a rendkívüli erővel fellángoló, de gyorsan hamvába hanyatló erotikus szenvedély. Szerintem, több más tényező hatása mellett, ez a valósággal biológiai fordulat ihleti őt elégiáinak megírására. A 299. lapon Berzsenyi „ifjúkori vonzódásáról a felvilágosodás iránt” tesz említést Vargha Balázs, de hogy ez miben áll, arra már nincs tere hivatkozni. Azt, hogy Berzsenyt „a magyar líra történetében... kiemelkedő hely illeti meg”, tudjuk, de ez a tanulmány nem siet alátámasztani valóságos élményekkel ezt a végső megállapítást.

Kisfaludy Sándort az öt megillető rangra helyezi a róla szóló rész. Nem világos viszont,

hogy a *Kesergő szerelem* elemzését miért kell strofátípusok igen részletes tagolásával kezdeni.

A Katona Józsefről szóló tanulmány szerkeszti hibája, hogy a *Bánk bán*ról alig ír többet, mint a mégiscsak jelentéktelen, kisebb Katona-dramákról. A nagy tragédia elemzése nem könnyű feladat. Különösen Bánk tragikumának nehéz világos és félreérthetetlen magyarázatát adni. Ez Varghának sem sikerült.

A *reformkori* fejezet élén Tóth Dezső elmélyült elemzését adja az egész korszak irodalmi életének és belső problematikájának. — Nem egészen világos, miért kell a szép és tömör elemzést a kritikai realizmussal kezdeni, és azután térni rá a romantikára. Egyébként nagyon hasznos a gazdagon kifejtett világ-irodalmi háttér. A reformkor három nagy szakaszának gondos elemzéséből hiányoznak az irodalmi élet formáira, folyóiratokra, szalonokra, írói tömörülésekre tett célzások.

Kisfaludy Károly írói munkásságát Szauder új fényben ragyogtatja meg. A felszabadulás után már-már kezdett Kisfaludy az irodalmi köztudatból és a nemzeti klasszikusok sorából kiesni. Most nemcsak mint irodalmi vezér, hanem mint író és költő is megérdemelt méltánylást talál.

Az egész kötetnek talán legszebb és legmegrázóbb fejezete *Kölcsey Ferenc*ről szól és Szauder József tollából ered. Sokoldalúságával, finom árnyaltságával ez az emberi és írói portré még azokat is megragadja, akik a szerző Kölcsey könyvét már ismerik. Emeljük ki különösen azt a részt, amikor Kölcsey arcvonásaiból elemzi ki egész lényét, vagy midőn a Kazinczyval való szakítás háttérét analizálja. — Hadd említsük meg mégis, hogy olyan közismert nagy versek, mint a *Huszt* és a *Zrinyi dala* kimaradnak a líra elemzéséből, sőt a *Rebellis vers* is. Ugyanakkor a *Vadászlat* c. elbeszélés kétszer is előkerül. A Csokonai-kritikáról a 331. lapon azt emeli ki Szauder (nyilván nem pontosan fogalmazva), hogy ezzel születik meg „a szigorú, részrehajlás nélküli kritika irodalmunkban”. Szauder maga is tudja, hogy ez nem egészen így van, hiszen 4 sorral lejjebb megírja, hogy Kölcseyt nem esztétikai érzéketlenség vezette bírálatában, „hanem túlzó Kazinczy-pártiság”.

A Kölcseyről szóló, s szinte költőivé forrósodó lapok után hideg zuhanyként hat az olvasóra a *Széchenyiről* írt rendkívül hűvös és adatot adatra halmozó cikk. Szinte csak a közgazdászról szól, és alig utal az irodalomra tett hatására, vagy az irodalommal való kapcsolataira (Vargha Balázs).

Vörösmarty Mihály a terjedelmet tekintve méltó helyet kap a kötetben. Tóth Dezső hivatott búvárlója a nagy költő életének és költészetének. Egészében érdemes tanul-

mányt nyújt a reformkor nagy lírikusáról. Sajnos, a tehetséges fiatal kutató csak néhány helyen tud eszményképéhez stílusban felemelkedni. Nehézkes mondatainak bonyolult szövődése sokszor inkább elválaszt Vörösmartytól, ahelyett, hogy közelvinne bennünket hozzá. A Szózat elemzését nem érzem igaznak és meggyőzőnek. Éppen a nagy lírai költemények elemzésénél mutatkozik meg a tanulmányíró nyelvének erőtlensége. Ezen az sem segít, ha ilyen kifejezéseket használ, mint „monumentálisan hatalmas” stb. A 361. lapon Vörösmarty „lázadó ateizmusáról” hallunk anélkül, hogy ezt a valóban szokatlan megállapítást valami is alátámasztaná. — Sokkal inkább sikerültebb szerintem Vörösmarty gondolati lírájának elemzése. Különösen a *Merengőhöz* c. versről írt szép sorokat emelem ki.

Tóth Dezső érdeme, hogy a reformkorszak irodalmi életéről, a lapokról, folyóiratokról, a kritikáról, a színházról és a drámairodalomról igen megbízható és tanulságos oldalakat ír le. A reformkor regényeiről, elbeszéléseiről Pándi Pál emlékezik meg. Rendkívül eleven, lendületes, érdekes stílusa a Petőfi-fejezetben kívül itt csillog talán a legjobban. Néhány szóval igazságot szolgáltat félig elfeledett érdemes íróknak. Egy mozdulatával letörli a feledés porát régi regényekről. Ugyanezek az erények Eötvös József írói pályáját is felrajzolják. Különösen mesteri legnagyobb regényének, a *Magyarország 1514-ben*-nek elemzése.

Kossuth Lajosnak politikai pályáját rajzolja fel Vargha Balázs. Ezek a tények a nemzeti köztudatban más forrásokból eléggé ismertek. Helyettük érdemes és tanulságos lenne inkább Kossuth és az irodalom kapcsolatairól beszélni.

A reformkor és a szabadságharc költői Pándi Pál tollán kapnak szárnyat és sorakoznak fel az óriás Petőfi mellé. E fejezetben módot talál Pándi arra, hogy az irodalmi élet folyamataról is adjon képet.

A könyv utolsó s egyben egyik legszebb, legsikerültebb fejezete Pándi összefoglalása *Petőfi Sándor* költészetéről. 25 oldalon keresztül a szerző költője iránt érzett szeretete, bámulata, stílusának magával ragadó sodra egy pillanatra sem lankad, és természetesen ugyanígy az olvasó figyelme sem. Pándi felhasználja a gazdag Petőfi-irodalom eddigi eredményeit, de szembehelyezkedik a legnagyobb magyar költő életművét eltorzítani akaró kísérletekkel. Leszámol a fiatal Petőfi ún. „szerepjátszásá”-val, stb. Szép magyarázatot ad Petőfi romantikus korszakáról. Külön örömtől jelentett számomra *A helység kalapácsának*, mint kimagasló nyelvi-stiláris teljesítménynek az értékelése. Pándi olyan figyelemre alig méltatott töredékeknek is, mint *A táblabíró*, meg tudja láttatni külön-

leges erényeit. — A kritikus még egy ilyen kiváló összefoglalásban is fedez fel hiányokat és hibákat. Ugy gondolom, méltán felröhajjuk, hogy a *Szeptember végén* vagy az *Európa csendes, újra csendes* az anyag kínálkozó bősége miatt kimaradtak az előadásból.

A szerkesztők, Bóka László és Pándi Pál, nem könnyű feladatukat igyekeztek jól megoldani. A kötet hosszú ideig készült, az egyes szövegrészek több változatban is megíródtak, s így a kívánatos egységesítés nem kis nehézségeket okozott. — Engedtessek meg, hogy a szűkre szabott helyen ismét inkább kritizáljak, mint dicsérjek. A szöveg gondos elolvasása arról győzhet meg mindenkit, hogy a hét szerző közös nevezőre hozása alapvető szempontokból sikerült, de nem minden tekintetben. Az egyes szerzők egymás szövegét nem ismerték. Innen *átjedések*, felesleges *isméltések* és *ellentmondások* származnak.

Mutassunk rá ezek némelyikére. Jagelló-kori humanizmusunkról Gerézy Rabán ír egy rövid betoldást Klanciczay szövegei közé. Az ezt folytató fejezetben („Humanista irodalmunk Mohács után”) azt olvassuk, hogy Brodarics a Jagelló-kor főpap-humanistáinak íróművészetét folytatja. Sajnos, Gerézidínél ilyenről nem esett szó. Ugyanezen okokból a 49—50. és a 61—64. lapokon, vagyis húsz lapon belül kétszer is olvashatjuk kevés változtatással ugyanazt énekmondóink rétegződéséről és működéséről. S hogy egy jóval későbbi időből vegyünk példát, Szauder szerint (330. l.) Berzsenyinek életeleme volt a vidéki gazdálkodó-élet. Vargha Balázs Berzsenyi-fejezetéből viszont korántsem ez derül ki. Ismét Szauder a 239. lapon felvillanás-szerűen három sorban egészen más képet rajzol Szemere Pálról, mint Pándi Pál (289—290. l.). Hiába utalja az olvasót Pándi a „Pesti Triász”-ról szólva a Kazinczyas németes lírára, ha ennek az elemzése Szauder Kazinczy-portréjából éppen kimaradt.

De egy és ugyanazon szerzőnél is előfordul néha a felesleges ismételtetés. Szauder József pl. nagy jelentőséget tulajdonít Beszenyei politikai fejlődését illetően az 1764—65-i országgyűlésnek. Nem szükséges viszont ezt néhány lapon belül négyszer is elmondani. (A 199., 200., 206. lapokon.) Pándi Pál is kétszer mondja el a *Lúdas Matyi* kiadásának történetét (267., 270. l.). Az 1823—25-ös évek politikai életének jellemzése háromszor kerül elő Tóth Dezső szövegeiben szinte ugyanazon szavakkal. (315., 334. és 350. l.) Kétszer mondja el Tóth Dezső a *Zalán futása* keletkezését is (315., 350—51. l.). — Ezek a felesleges ismételtetések és apró következtelenségek az új kiadásban gyorsan kiküszöbölhetők.

Végül mutassunk rá néhány apró tévedésre, vagy inkább elírásra. Balassi János példája a XVI. és XVII. század fordulóján

lefolyó „felségárlási” perekre helytelen, hiszen az 1569-ben kezdődött és Balassi János 1577-ben már halott. (105. l.) A 108. lapon előbb említeném Bacon-t és azután Descartes-ot és velük együtt Spinozát is. A 119. lapon Mars és Pallas egyaránt a hadakozás isteneként szerepelnek, nyilván csak elírásból. Mikos Kelemen nem főnemesi családból származott (176. l.). Benyovszky gróf mai tudásunk szerint nem nevezhető egyszerűen „kalandor”-nak. (225. l.) Baróti Szabó Dávid vitairata a hangmérséklésről és nem a hangmértéklésről szól. (231. l. Időrendileg félrevezető felsorolás a 407. lapon a következők: Lamennais, Sismondi, Saint-Simon, Owen. Az *Egy gondolat bánt engemet* c. versben a megrázó belső lüktetés a jambust nem futó daktilusokba, hanem anapestusokba lendíti-perdíti át. (444. l.) A 456. lapon *Vesztett csaták, csúfos futások* olvasandó a „csúfos butaságok” helyett.

A kötetet Fazekas László *képekkel illusztrálta*, és ezzel is színesebbé, változatosabbá tette. Kár, hogy Bessenyei Györgyről a hitelesnek nem mondható testőr-kép került be. Azon is lehetne vitatkozni, hogy pl. Kazinczy Ferencnek vagy Kossuth Lajosnak éppen az itt közölt képét és nem valamely másikat, jellemzőbbet kellett volna közre adni. — Nyomdatechnikai szempontból lehetnének szebbek a képek. Különösen kifogásolhatók a faksimilék. Csak megemlítem, hogy a II. gimnáziumi tankönyv (szöveg-

gyűjtemény) képanyaga hasonlíthatatlanul szebb és tisztább.

A kötetet *bibliográfia* egészíti ki, egy *időrendi áttekintés* pedig a történelmi adatokat és a világirodalom korszakait veti össze a magyar irodalom korszakaival. Helytelen azonban az íróknak azon az alapon való besorolása egy korszakba, hogy pl. aki 1700 előtt született, mint Voltaire, az a XVII. századba kerül. Ebből az eljárásból ugyanis sok zavaró hiba származik és az olvasó nem tud mit kezdeni az egybevetéssel. Egy új kiadásban szerkezetileg és tipográfiaileg is egészen másként kell ezt a kérdést megoldani.

A kötetet pedagógusok, egyetemi, főiskolai hallgatók és az irodalom barátai forgatják. Kívánatos, hogy egy újabb kiadás megszabássa a művet attól a néhány tucat súlyos helyesírási hibától, amely jelenleg lapjait elcsúfítja, és amelyről már most is lehetett volna „errata corrigenda”-t kiadni.

Végül elemzésben *A magyar irodalom története 1819-ig* a szerzők és a szerkesztők nemes tárgy szeretetét, tudását és lelkesedését dicséri. Megjelenése mindenképpen *jelentős eredmény*. A szép kötet hozzá fog járulni nemzeti irodalmunk megszerettségéhez és a marxista irodalomszemlélet megismertetéséhez a művelt nagyközönség körében. De hasznos segítséget nyújt a középiskolák, sőt egyelőre még a felsőfokú oktatásnak is.

Némédi Lajos

KARDOS PÁL: NAGY LAJOS ÉLETE ÉS MŰVEI

Bibliotheca, Budapest. 1958. 416 l.

I.

XX. századi irodalmunk tudományos feldolgozása újabb állomásához érkezett: megjelent az első, alapos és részletes monográfia olyan alkotóról, akinek életműve szinte a mába nyúlik át. A XX. századi írókat tárgyaló monográfiák sorát Nagy Péter úttörő jelentőségű *Móricz Zsigmondja* nyitotta meg; utána látott még napvilágot Kispéter Andrásnak Juhász Gyuláról és Földes Annának Móra Ferencről szóló érdemes munkája, s Bóka László nagyszabású, de még befejezetlen Ady-könyve után Kardos László szép Tóth-Árpád könyve zárta eddig a sort. Már az eddigi teljesítmény sem válik marxista irodalomtudományunk szegényére; s tudjuk, hogy egyetemeken, intézetekben már befejezve vagy befejezés előtt állnak újabb művek.

Kardos Pál — valljuk meg — minden elődjénél bonyolultabb, s főleg: kényesebb

feladatra vállalkozott; s éppen vállalkozásának ezt a tiszteletre méltó merészségét kell bevezetőben kiemelnünk. Csak aki megkísérelte már, hogy a márt is érintő kérdéseket irodalomtörténeti módszerekkel tisztázzon, az tudja, hogy mennyi akadályt — filológiai feldolgozatlanyságot, politikai és eseménytörténeti tisztázatlanságot, személyi, rokoni, baráti érzékenységet — kell legyőznie annak, aki akár egy vázlatos életrajzot akar megírni.

A Nagy Lajos-monográfia szerzője évek szorgalmas és alapos gyűjtőmunkájával megteremtette a Nagy Lajos-filológia alapját. A művek keletkezési idejének, s történetének megállapítása, az életrajz megkonstruálása, a korabeli bírálatok összeszedése és értékelése volt első feladata. S ha a későbbi kutatások talán egyben-másban módosíthatják is, s főleg kiegészíthetik adatait — az úttörés, a Nagy Lajos-filológia megalkotásának érdeme Kardos Pálé —, s nyilván még

hosszú ideig az ő adatai alapján fogunk tovább dolgozni; bíráló megjegyzéseink is nemegyszer az ő általa feltárt s rendszerbe állított tényanyagon nyugsznak. Nagy segítséget jelentett számára, hogy munkájához rendelkezésére állott a Nagy Lajos-hagyaték — s főleg Nagy Lajos özvegyének, Szegedi Boris írónőnek segítő jóakarata. Csak ilyen szilárd filológiai megalapozás után vált lehetségessé — s lesz a jövőben is lehetséges — egy XX. században élt szerző életútjának megrajzolása.

Kardos Pál munkája alapján igen részletes életrajz; kronológiai rendben tárgyalja az egyes műveket is, beillesztve őket az író életébe s a kor eseményeibe; igen alaposan, néha nagy terjedelemben foglalkozik nemcsak a regényekkel, hanem egy-egy elbeszéléssel s cikkel is, részletesen ismertetve a hozzájuk fűződő vitákat s eszmei-művészi problémákat; könyve végén pedig egy összegező jellegű, elvi, eszmei s művészi kérdéseket summázó fejezet zárja be a 26 íves munkát. Az életműnek ezt az alapos ismertetését Kardos Pál higgadt, világos stílusban adja, helyel-közzel esszéisztikussá, sőt egyenesen lírai forróságúvá hevül hangja. A monográfia azonban alapjában a higgadtan magyarázó alaptónust tartja meg, néha talán túlságosan is kibontó, olykor már-már a népszerűsítéshez közel járó jelleggel.

Nagy Lajos életművének és pályájának feldolgozásában Kardos Pál szilárd marxista módszerrel él. Gondosan számbaveszi a művek magyarázatához a gazdasági-társadalmi körülményeket, a bonyolult kor útvesztőiben a marxista történetírás eredményei alapján tájékozódik, a művek elemzésében, általában a művészi kérdések tárgyalásában a marxista esztétika kategóriáit használja. Szaktudományukat már — bátran állíthatjuk — áthatotta a marxizmus szelleme, legalábbis a marxizmus alkalmazásának igénye; s Kardos Pál egész munkásságában egyike e módszer leglelkesebb alkalmazóinak. A marxizmus szelleméhez hí akkor, amikor hajlékony és árnyalt tárgyalásmódra is törekszik; bátran nyúl hozzá az ellentmondásokhoz, nem kendőzve el a hibát s mulasztásokat sem.

Mindezek alapján bizvást állíthatjuk, hogy Kardos Pál tekintélyes méretű Nagy Lajos-monográfiája nemcsak egy érdemes s lelkes tudós-egyénség szorgalmas munkájának gyümölcse, hanem arról is szólhatunk, hogy nem egy eredményének ott a helye a marxista irodalomtudomány jövő szintéziseiben, hogy műve nyeresége egész irodalomtudományunknak. Mindebből már szinte önként következik, hogy a könyv legtöbb megállapításával egyetértünk, fővonalait (tehát Nagy Lajos pályájának rajzát, kiemelt műveinek elemzését, a fontos csomópontok megjelölését)

helyesnek tartom. Nem is ezek ismertetését tartom feladatommak.

II.

Kardos Pál Nagy Lajos-monográfiájának olvasásakor felvetődik néhány elvi kérdés, általános érdekű probléma, amelyeknek további tisztázását érzem szükségesnek. Hadd emeljek ki közülük kettőt.

Az elsőt — durván — így lehetne megfogalmazni: *realista vagy naturalista-e Nagy Lajos?* Kardos Pál sokszor foglalkozik ezzel a kérdéssel (amely egyébként a Nagy Lajos-kritikáknak is állandó témája); s mindig olyan hangsúllyal, hogy tisztázni akarja hősét a naturalizmus „vád”-ja alól (pl. 371. l.). Úgy tartja, hogy Nagy Lajos realista (több-ször utal rá, hogy a szocialista realista irodalom előkészítője, sőt egyes műveiben az, bár ebben a kérdésben álláspontja nem egyértelmű), s „akik elismerőleg szóltak Nagy Lajos naturalizmusáról, azok igazában realizmust értettek ezen a szón”. (Uo.) Abban a bizonyítás-sorozatban, amely Nagy Lajos realista voltát van hivatva igazolni, abból indul ki, hogy „a realizmus céltudatosan, eszmei szempontból válogat a jelenségek között, a naturalizmus nem tud vagy nem akar különbséget tenni a lényeges és lényegtelen közt... a tények fától nem látja a lényeg erdejét... A naturalizmus válogatatlán tényeinek sűrűjében vajmi nehéz eligazodni; ha föltárulnak is a bajok s a javító törekvések, a tömörked egyéb ábrázolt anyag elfödi igazi jelentőségüket...” (371—2. l.). Ha a naturalizmust ilyen egyszerűen definiálható módszerként értékeljük, akkor valóban kimutatható lesz, hogy Nagy Lajosnak semmi köze sincs a naturalizmushoz. De ha a naturalizmust árnyaltabban, a maga történelmi szerepét is tekintetbe véve, különböző fajait s módosulásait is megfigyelve szemléljük, akkor legalábbis egy fokkal bonyolultabbnak kell, hogy lássuk a kérdést. Czine Mihály tanulmánya (*A századforduló naturalizmusa. Kortárs* 1959. 5. sz. 701—710.) figyelemre méltó kísérlet arra, hogy az ezen a téren újabban felbukkant megmondásokat összegezze, s különösen a naturalizmus magyarországi, s általában kelet-európai hatását s megjelenési formáit megvizsgálja. A századvégi naturalizmus — Zola és Hauptmann neve hadd jelezze az irányt — szorosan kapcsolódott a társadalmi elégedetlenség túl az új világ megteremtésének igényéhez is; s a naturalizmus megtermékenyítő s forradalmasító hatással volt nemcsak az írókra, hanem pl. a munkásmozgalomban formálódott dolgozók seregére is. S a legnagyobbaknál — egy Zolára gondoljunk ismét — a tények éppen nem fedték el a lényeges és lényegtelen közti különbséget; éppen az esz-

mei szempontú válogatás — néha erőltetetten túl is hajtott módon — jellemzi a műveket. Igaz, a naturalizmusból vezettek utak a dekadenciához, s vezettek utak a realista művészethez is; s Nagy Lajos indulásán — s érzésem szerint bizonyos vonatkozásokban egész pályáján — ott van a naturalizmus nyoma, termékenyítő (s néha fékező) hatása. Írói alkatával egybehangzón: a fantázia lebecsülését, a kiemelkedő alakok megteremtésének kerülését, bizonyos akart szárazságot, s tudományosságot a túlzott biológizmus s szexualizmus egyes nyomait — ugyanakkor persze a naturalizmustól hozott (s ismét csak írói alkatával egybehangzó) előrelendítő vonásokat, a valóság-tiszteletet, a könyörtelen józanságot, az alapvetően társadalmi látásmódot — mindvégig fellelhetjük nála. Talán inkább úgy lenne helyesebb jellemezni, ha egyként hangsúlyozzuk művészetének naturalista vagy a naturalizmusból kinövő — s realista elemeit, s a kettő sajátos-egyéni egybeolvózkodásában látjuk művészi jellemzőjét. (Nem „vád” az, ha egy, a naturalizmustól erősen befolyásolt kritikai realistáról szólnunk.) S ezért is hangsúlyoznám erősebben azokat a mozzanatok, amelyek a fiatal Nagy Lajost Zolához kötik (ismét csak nem „vád” ezek felfedése, mint ahogyan Kardos Pál az 53. és 66. l. erre utal); s ezért nem tartom helyesnek, ha jellegzetesen a századeleji haladó naturalizmusra valló eszmei-művészi vonásait realistának igyekszik magyarázni; hiszen például általánosítás, kombinálás, fantasztikum, harc a társadalmi igazságért — egyként jellemzője lehet a naturalista s realista írói módszernek is; s az, hogy szocialista realista mű jön-e létre ezekkel a módszerekkel, az eszmei tartalom kérdése; s mint ahogy a szimultánizmus, a keresztmetszet-technika, az apró, de általánosítható-tények felsorakoztatása lehet nem szocialista-realista művészet alkotóeleme is.

Általában azonban nehéz lenne egyetérteni avval, hogy Nagy Lajos a szocialista realizmus előfutára, sőt megtestesítője volt. Nagy Lajos hangsúlyozottan a leírás, a magyarázat nélküli tényfelsorolást tartotta feladatának; s habár persze a tényanyag eszmei célzatú csoportosítása nála is fellelhető (nehéz is lenne másképp elképzelni), vallott írói célját, különösen a 30-as évek közepétől fogva másképpen fogalmazza. (Vö. pl. az oroszországi útinaplóról írt soraim: „csupán szemléldtem, nem kutattam a jelenségek előzményeit, s nem igyekszem kitalálni következményeket... Szemléletem, módszerem maradt ugyanaz, amellyel a 3 magyar város és később a Kiskunhalom c. regényem készült... Csak leírok. Semmit nem akarok megmagyarázni...” Nagy Lajos nyilatkozata útinaplója közlése előtt. *Szabadság* 1934.

szept. 30.). S habár ebben a nyilatkozatban van egy eleme a cenzúrával szembeni előrevédekezésnek, maga a napló ezekben az írói módszernek alkalmazásán épült; s a rá talán legjellemzőbb írói magatartás talán éppen ez — azaz a kritikai realizmusnak egy módosult formája a 30-as évek viszonyai közt. Nem lenne helyes a szocialista realizmust csak egyfajta stílushoz kötni, de Nagy Lajos alkotásmódjának vannak olyan vonásai, amelyek a legtágabb értelmezés szerint sem kapcsolhatók hozzá. Kardos Pál megállapításai, műelemzései is — akaratlanul — az általa realistának tartott naturalista elemekre hívják fel a figyelmet. Hadd tegyem hozzá, hogy még kevésbé meggyőző az az állítása, hogy az író már legelső műveinél is „művészi eszközeinek teljes birtokában van”, eszmeileg s művészileg is szinte tökéletes.

*

A másik általános kérdést így tennék fel: *mindvégig harcos, következetes szocialista, illetőleg kommunista író volt-e Nagy Lajos?* Úgy érzem, helyesen emeli ki ezzel kapcsolatban Kardos Pál Nagy Lajos alapvetően társadalmi érdeklődését, a „szegények és elnyomottak” iránti mély együttérzését, harcos szocialista meggyőződését, ennek kialakulását, s általában: a társadalmi igazságtalanság, a társadalmi ferdeségek ellen élete végéig folytatott heves harcát. Meggyőzően és helyesen — új tények seregével — mutat rá, mikor kapcsolódott szorosan az illegális Kommunista Párthoz, mennyiben hatott rá a munkásosztály világnézete s a párt politikája. Mindezt ki kell emelnünk, nemcsak a Nagy Lajos-életrajz szempontjából, hanem a magyar kommunista irodalom története szempontjából is. De egy kérdés ez; s más az, vajon valóban mindvégig következetes kommunista, meg-nem-alkuvó forradalmár volt-e Nagy Lajos, sőt (mint azt nem Kardos Pál állítja, de nem egy cikkben s felszólalásban elhangzott) a kommunista író ideáltípusa?

Felfogásom szerint: Nagy Lajos legalapvetőbben kispolgári demokráciaként jellemezhető, olyan következetes kispolgári demokráciának, aki a történelmi fejlődés egyes szakaszaiban közel került a munkásmozgalomhoz, sőt az illegális párt politikájához s céljaihoz is, akinek műveit egyes periódusokban áthatotta ez a kapcsolat — de más időszakokban, különböző történelmi erők nyomására, eltávolodott ettől a kapcsolattól, megmaradva demokráta álláspontján. A párt-hoz közel álló időszakokban született művekre (1919-től a *Leckén* át a *Kiskunhalomig*) teljesen érvényes, hogy a magyar proletár-irodalom elidegeníthetetlen részei, ezekre teljesen áll az a Kardos Pál által idézett megállapítás, hogy „kommunista módon” ábrá-

zoltak, s segíthették a párt harcát; az illegális munkásmozgalom életéhez hozzátartoztak, neveltek s formáltak; a Nagy Lajos-i oeuvre-nek egy része — része egyúttal annak a közkincsnek, amit a földalatti mozgalom létrehozott és éltetett.

A fenti megállapítás ismét csak nem „vád”, csak a tények más értelmezése. S meg kell jegyezni: a két világháború közti időszakban nálunk ritka is az olyan író, akinek pályája csak egy mozgalommal érintkezett volna, aki nyílegyenesen járta volna útját a kor buktatói közt. Igen sok alkotónk pályája érintkezett a kommunista párttal is; Nagy Lajos talán sokuknál hosszabb ideig s következetesebben, harcosabban állt meg a maga álláspontján, de ő sem mindvégig. Másrészt: a mi sajátos viszonyaink között a következetes kispolgári demokratizmus is ritka s kiemelendő jelenség (alig is volt osztálybázisa), s éles ellenállást jelentett a reakció s a fasizmus minden formájával szemben. Ha így tekintem át Nagy Lajos pályáját (nem utolsósorban a Kardos Pál könyvében felsorakoztatott tényanyag alapján), akkor úgy látom, hogy ez a harcos kispolgári demokratizmus már pályája kezdetén kibontakozik nála, hogy azután 1918 végén s 1919-en át eljusson előbb szocialista, majd kommunista álláspontra (s itt Kardos Pál adatait még meg is toldhatnók, pl. József Farkas legújabb gyűjtése alapján felbukkant cikkek alapján), s egy igen nehéz periódusban, a 20-as évek elején — kisebb ingadozásokkal — megmaradt a szocializmussal rokonszenvező baloldali írónak. (Hadd jegyezzem itt meg, hogy az ellentmondásosabb fejlődésre utaló jelenségeket kevés figyelemre méltatja Kardos Pál: a 123. lapon megtudjuk, hogy a *Magyarság* 1923-ban közölte Nagy Lajos írásait, de hogy miért történt ez, milyen írások jelentek meg ott, mit képviselt ekkor pontosan a *Magyarság*, arra Kardos nem tér ki, csak megemlíti, hogy Nagy Lajos „be akarta csempészni” a lapba a társadalomról vallott nézeteit.) A forradalmi felindülés idején, 1928 és 1932 között, Nagy Lajos az illegális KP-hoz kerül közel, hogy azután — több tényező hatására — sokfelé keresse útját, végül is egy (kissé már fáradt s rezignált) kispolgári demokratizmus álláspontján maradjon meg — lényegében élete végéig. (Itt megint hadd jegyezzem meg, hogy Kardos Pál nem kutatja, pontosan meddig tartott a kapcsolat az illegális párttal, inkább csak kezdetét jelzi.) Mindezzel együtt — ismétlem — a magyar haladó — s egyes korszakaiban a magyar kommunista — író-tábornak kimagasló tagja Nagy Lajos.

Ha ehhez az eszmei jellemzéshez még figyelembe veszem Nagy Lajos sajátos életformá-

ját, egyéni jellemvonásaiból és sorsából fakadó szépségszísét, pátosz- és romantika-ellenességét, azt, hogy végeredményben a városi kispolgárok világában élt, s tagadvádolva őket, nemegyszer azonos vonásokat mutat velük izlésben, ítéletben, szemléletben — még megerősödik a meggyőződésem: Nagy Lajos a kispolgári demokratizmus kimagasló képviselője irodalmunkban.

S mivel így látom, bizonyos tények értelmezésében sem értek egyet Kardos Pállal: Gorkij- és Móricz-ellenessége ilyen magyarázattal érthetőbbé válik; s a *Tízezer kilométer Oroszország földjén*, a *Budapest nagykováház* s a *A Jalu álarca* értékelése is talán elfogadhatóbb, ha éppen a munkásmozgalomtól elszakadóban levő kispolgári demokrata műveit látjuk bennük. 1934 körül indult meg az a folyamat, amely — elsősorban a fasizmus egyre erősödő nyomásának hatására — kiábrándulás- és úttalanság-hangulatot hozott magával a magyar szellemi életben is, s ekkor indul meg az új tájékozódás, útkeresés, amely sok író t a „népi” mozgalomhoz, másokat a polgári baloldalhoz vitt közel. Ilyen folyamat játszódott le Nagy Lajosnál is; tanúi az oroszországi útinapló, az 1935-ös időleges csatlakozása az Új Szellemi Front-hoz, s fő tanúja: az 1936-os *Budapest nagykováház*. Ez utóbbit is hosszan elemzi s magyarázza Kardos Pál; s bár elismeri, hogy az író „egy lépést visszahúzódik” (269. l.) korábbi álláspontjától, mégis arra törekszik, hogy bebizonyítsa: az író „kommunista álláspontja” fejeződik ki benne. (268. l.) Nehéz lenne ezt a megállapítást elfogadni; kortársak s utódok, jobb s bal oldalon egyaránt éles harapós leszámolásnak érezték ezt a művet az egész budapesti szellemi étellel, köztük a rendkívül gúnyosan rajzolt kommunista írókkal is. Kissé bonyolult ezt azzal magyarázni, hogy: „Nagy Lajos azért is rajzolt ilyen ’kommunistákat’, mert igazságot, a maga elgondolása szerintiüket szeretett volna látni”. (270. l.) S ugyancsak nehéz Gerleiben nem József Attila torzképet látni. (Nem ellenérv a Kardos Pál által említett Agárdi Ferenc-cikk s Nagy Lajos emlékezése; mindkettő korábbi időszakról szól.) S ha úgy fogjuk fel ezt a művet, mint kiábrándult-dühös leszámolást a néhány évvel ezelőtti barátokkal s az általuk képviselt eszmékkal, nem fogjuk olyan egyöntetűen helytelennek tartani Gergely Sándornak — valóban nem éppen szerencsés hangú — cikkét a *Párizsi Munkás*ban. S ha hozzátesszük, hogy ezután íródott a *Jalu álarca* (amelynek magyarázata ugyancsak kissé túl-mentegető, túl-bonyolult a monográfiában), a *Három boltoskisszony*, s még később az *Új Idők* novellák, a közreműködés a *Híd*ban, — csak úgy tudjuk magyarázni a történeteket, hogy egy, a történelmi körülmények

nyomása alatt bekövetkezett, a kor s a betegség által is támogatott — visszahúzó-dásról, visszafejlődésről van szó; egy olyan író útjáról, aki ugyan sohasem érintkezett a fasizmussal, de fáradságában s hitelenségében már-már régi írói erejét is elvesztette. Látja ezt Kardos Pál is; csak nem vonja le így a következtetést. Pedig — az életút ilyen értelmezésével, a viták ilyen megvilágításával — érthetőbbé válnak azok a bizonyos, valóban elkövetett, s jóváteendő, bár az 1956 előtti hangulatkeltésben mértéktelenül felnagyított irodalompolitikai hibák is vele kapcsolatban. A két világháború közti kor nehéz s megpróbáló idő volt; nehezek voltak Nagy Lajos életkörülményei is; s a 30-as évek közepétől valóban nemigen lehet kommunista írónak nevezni, inkább kissé fáradt s megtört, de demokratizmusát, az igazságtalanság s a társadalmi elnyomás elleni gyűlöletét őrző kispolgári demokratának (ami akkor nagy rang s nagy érdem volt). A felszabadulás után elkövetett mulasztások persze mulasztások maradnak akkor is, ha ahelyett, hogy azt mondjuk: a mindvégig következetes kommunista íróval szemben követjük el őket — így fogalmazzunk: irodalmunk egyik legharcosabb kispolgári demokrata írójával szemben voltunk időnként méltánytalanok, akit életútja, igazságszerete, társadalmi élményei közel vittek a kommunista mozgalomhoz, s szerencsésebb körülmények esetén még tartósabban közelebb vihettek volna.

III.

Kardos Pál általam vitathatónak érzett két alaptételét: (Nagy Lajos mindvégig kommunista meggyőződésű, realista író) következetesen végigviszi könyvében. Az ezekkel a tételekkel ellenkező tényeket igyekszik megmagyarázni, innen a könyvnek sokszor mentegető, olykor túlzottan apologizáló hangja; nemegyszer sajátos gondolatmenetek, hosszú magyarázatok szükségessé válnak; az egész monográfián végigvonul ez az apologizáló-vitatkozó jelleg. Egy-egy helyen talán túlságosan is részletesen magyaráz, szétbont egy-egy eléggé érthető írást (pl. 111., 176—177. l.); ismét máskor az ilyen műelemzések már-már a közhelyesség határait súrolják (pl. a börtön-évről, 134. l., az 1919 május elemzésének nem egy helyén, 188. l., A *tanítvány* magyarázatánál, 324. l.)

Hadd említsék még röviden néhány olyan kérdést, amelynek megoldása talán nem sikerült teljesen, mindenesetre további kutatásra szorul. Nem eléggé kidolgozott a külföldi kortársakkal, áramlatokkal való viszonya (csak egy példa: a nemiség, a nemi élet problémái iránti fokozott érdeklődés — egyéni életkörülményein túl —

általános koráramlatból is magyarázható); a német Neue Sachlichkeit-tel, pontosabban a német munkásmozgalmi irodalom dokumentum-féjével való kapcsolatot is szorosabb, mint Kardos Pál véli (l. a könyvében is idézett nyilatkozatot, 148. l.). Nem eléggé tisztázott a magyar irodalmi csoportosulásokkal, folyóiratokkal, általában az irodalmi élettel való kapcsolata sem; a Nagy Lajos által szerkesztett *Együtt*ről pl. csak sommás ismertetést kapunk (140. l.), de nem látjuk, mik voltak szerkesztői elképzelései, kiket közölt; a *Nyugattal* való viszonya sem elég világos; de különösen hiányoljuk a „népi” írókkal s mozgalmukkal való kapcsolatainak árnyalt elemzését. Különösen azért kell ezt hiányolnunk, mert Kardos Pál munkájából úgy tűnik, mintha leginkább Illyés Gyula és Veres Péter értették volna meg az író; Illyés bírálatainak szinte mindig külön fejezetet szentel, hatását erősen kiemeli (243. l.) — a kommunista kritikát viszont csaknem mindig „szektáns”-nak tartja (még az igazán néprfrontos szellemű *Gondolat* mai szemmel is igaz s méltányos hangú megjegyzését is A *falú útarcáról*, 290—291. l.). Ide tartozik, hogy nem mutat rá: A *falú útarca* nemcsak a dogmatikus marxizmus ellen van kiélezve, hanem egyúttal a „népi” írók szociográfiái elleni visszahatás is — körülbelül a *Szép Szó* platformjáról. Furcsa kettősség, sajátos kép alakul ki így a könyv olvasán: a mindvégig következetesen és harcosan kommunista Nagy Lajosról, akit igazán és mélyen csak a „népi” írók értek meg, s a kommunisták 1934-től szektás módon bíráltak. A „népi” mozgalom nem eléggé reális értékelése, Nagy Lajos kissé „baloldali” jellegű apologizálása így fonódik össze a kommunista kritika lebecsülésével (amelynek egyenesen kínos példája a *Korunkról* mondott igaztalan ítélet, 181. l.).

Még egy hiányérzetemnek hadd adjak hangot: a könyv zárófejezete alapján nem helyezte el végleges megnyugtató módon Nagy Lajost a két világháború közti magyar irodalom szinképében, s nem tisztázza eléggé meggyőzően helyét az írói értékrendben.

Kardos Pált, a monográfia-író talán a könyve tárgya iránti szeretet, az anyag bőrsége ragadta el. Ha a festő egy-egy ecsetvonást tesz művének vagy befejezte festményét, egy lépést tesz hátra, hogy összehatásában szemlélje, hogy távlatot kapjon; Kardos Pál nem teszi meg ezt az egy lépést, s ezért talán nem is látja teljes összetettségében és reális arányaiban tárgyát. Szinte mindnyájunk hibája ez, ha egy alkotóval foglalkozunk; a recenzens tisztje viszont, hogy kissé hátrább lépjen a képtől, felmérje arányait, észrevegye kidolgozatlanabb részeit is.

Szabolcsi Miklós

Európa Könyvkiadó, Budapest. 1959. 424 l.

A szerény cím mögött egy rendkívül érdekes és gazdag tanulságokat kínáló tudós és forradalmár élet négy évtizede tárul az olvasó elé. Ha azt hinné egy irodalmár, hogy Hevesi akadémikus emlékiratait csupán műszakiak, pártmunkások és történészek forgathatják nagy haszonnal, súlyosan tévedne. Igaz, hogy az író csak futólag érint közvetlenül irodalomtörténeti vonatkozásokat; de vajon nélkülözhetné-e a huszadik század magyar irodalmának bármely területét kutató ezt a nagy jelentőségű dokumentumot, ha komolyan meg akarja érteni a kort, amelyből művészet és irodalom sarjadtak? Semmiképpen nem nélkülözheti. Annál inkább nem, mert hiszen — sajnos — hosszú évekig nem állt módunkban, hogy a magyar proletárforradalom történelmi és irodalmi hagyományainak minden értékét, teljes gazdagságát feltárhassuk. A közelmúltban végre elhárultak az akadályok a dicsőes magyar Tanácsköztársaság emlékének és tanulságainak teljes fényű ragyogása előtt. Regények, novellák- és verseskötetek sora jelent meg, bizonyítván, hogy a magyar szocialista irodalom nagy árama bontakozott ki 1919 emlékéből az emigráció évtizedeiben. S a művészet emlékei közt elsőrendű jelentőségű minden személyes vallomás, krónika is, amely hozzájárul e sorsdöntő négy évtized történetének mind mélyebb megértéséhez.

Hevesi Gyula sokban hasonló úton jutott el a kommunista mozgalomhoz, mint az írók közül pl. Illés Béla, Komját Aladár vagy Barta Lajos. A kárpátoros — magyar határvidék kisvárosi, kispolgári világából érkezett Budapestre, s a háborús évek megpróbáltatásai és a nagyüzemi munkásság közelsége nevelte a fiatal mérnököt harcosszocialistává, kommunistává. Pedig, miként egy Gábor Andornak, neki is nyitva állhatott volna az útja a polgári élet sikerei felé. Eredeti ötletei, találmányai voltak, a magyar izzólámpagyártás kitűnő szakértője lett. Mi indította hát mégis arra őt, hogy teljes erejével belevesse magát a politikai életbe? Elsősorban is az a felismerés, hogy az emberi értelem, a tudományos gondolat értékeinek kibontakozását megakadályozza, eltorzítja a tőkés rendszer. Hevesi Gyula számára hamar világgá vált, hogy a néptömegek életének megjavítása nem lehetséges a tudomány és a termelés szoros kapcsolatából származó termelékenységemelkedés nélkül. Ez pedig a polgári világ, a tőkés termelési rend radikális átalakítása nélkül el sem képzelhető. E gondolat valóráváltása vezette hallatlan nehézségek között, amikor mint a

szociális termelés népbiztosá dolgozott, s akkor is, amikor a Szovjetunióban mint egyszerű üzemmérnök vagy a Nehézipari Népbiztosság vezető beosztású szakembere tevékenykedett. A felismerés, hogy a tudomány a nép szolgálatának eszköze, vitte őt közel a munkásokhoz, a gyárak egyszerű dolgozóihoz. Hatalmas szervező munkát végzett Hevesi még a háború alatt a budapesti műszaki értelmiség, a Gyárközi Bizottság megszervezése terén, s ezzel nagymértékben segítette elő a forradalmi mozgalom kibontakozását.

Fáradhatatlanul törekedett arra, hogy meggyőzze a műszaki értelmiséget: nem a tudást kizsákmányoló tőkéshez, hanem a proletárokhoz köti valamennyiüket társadalmi helyzetük. A szellemi és fizikai munkások mesterségesen támasztott ellentétei idején hangoztatta és írta le gondolatait, amelyek arról szóltak, hogy a proletárdiktatúra egyaránt nagyra becsüli mindannyiuk munkáját, minden lehetőségét és segítséget megad az értelmiség alkotó tevékenységéhez: de ugyanakkor a proletariátus vezetés szerepe nélkülözhetetlen feltétele az értelmiség szabadságának is.

Hevesi életútjának nem kevésbé tanulságos vonása szinte szenvedélyes vonzódása az újhoz, a jobbhoz, a kísérletezéshez és kereséshez. A munkástömegek életével való egygyőforrás, a fáradhatatlanul mozgékony intellektus sok nehézség legyőzésében segítette őt. Tudatlansággal, bürokratikus akadékoskodással vagy kártevő rosszakarattal nemegyszer kellett megküzdenie, de kommunista elvhűséggel, konok elszántsággal mindig elérte kitűzött célját.

Természetesen általános elvi tanulságok mellett igen nagy segítséget nyújt ez a valóságból szőtt életregény akár a Tanácsköztársaság, akár a bécsi, olaszországi vagy a szovjetunióbeli viszonyok közt sarjadzó magyar irodalom és publicisztika létrejöttének, születési helye atmoszférájának teljesebb megértéséhez is. Hevesi sok érdekes dolgot mond el a szocialista írócsoportról, amely közel állt a forradalmi mozgalomhoz; különösen Komját Aladáról, akivel együtt szerkesztették a párt első tudományos folyóiratát, az *Internacionálét*. Sok közös munkában vettek részt, s egy úton jártak az olaszországi emigrációban is. Hevesi Gyula is elítélte a bukás után fellángolt frakcióharcokat, ami ellen Komját politikában és irodalomban szintén nehéz küzdelmet folytatott. Révai Józsefről, Lengyel Józsefről, Matheika Jánosról, a krisztianizmus útjára

tért Sinkó Ervinről s sok más, a magyar irodalomban és irodalomelméletben szerepet játszó kortársáról olvashatunk érdekes adatokat. Találó szavakkal jellemzi a művészi formák álforradalmait és meleg színekkel festi a haladó gondolat minden úttörőjének arcképét, még akkor is, ha kritikusan teszi ezt.

Mint önéletírás is jellegzetes mű Hevesi Gyula könyve. A saját életútját rajzolja meg, de ez az élet a történelemmel fonódott össze; ez az út vezetők csupán egy nagy és széles áradásban, a magyar forradalmak, a Tanácsköztársaság, a kommunista emigráció gazdag krónikájának folyamában. Sok esemény itt teljesen új aspektusból kerül izgalmas közelségbe az olvasóhoz. (Csak éppen megemlítjük pl. a salgótarjáni szénmedence ellen támadó fehér cseh csapatok támadása elhá-

rításának, vagy a júniusi Tanácskongresszus lefolyásának történetét.) Hevesi Gyula kiemelkedő, hű harcosa volt és maradt a magyar kommunista munkásmozgalomnak; ugyanakkor elvitte és átadta más népeknek, a Szovjetunióknak is saját tudását és a magyar forradalom tapasztalatait. 1945 után pedig két és fél évtized alatt szerzett sokszorosan gazdag tapasztalatokkal tért haza hazájába. Hevesi életműve, a proletár internacionalizmusnak a tudományban is jelenlévő erejét dokumentálja.

Hevesi Gyula könyvéből szocialista eszméiséget, elvhűséget, a nép javáért munkálkodó tudományos szenvedélyt, céltudatos és rendszeres, szívós munkára serkentő erkölcsiséget tanulhat valamennyi olvasója.

Illés László

NAGY PÉTER : SZABÓ DEZSŐ INDULÁSA

Akadémiai Kiadó. Budapest. 1958. 148 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 22.)

A tekintélyes mennyiségű Szabó Dezső-irodalomban meglepően kevés a számottevő munka. Életében kevesen vállalkoztak arra, hogy kitegyék magukat — bármilyen bíráló szóval — freckelők gyűlöletének. Király György, Fülep Lajos, Kosztolányi Dezső példás bátorságú kritikáin kívül alig érdemel említést más kritikai mű; Erdély Ernő sikerületlen doktori értekezése (*Szabó Dezső regényköltészete*. Pécs, 1936. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó. 66 l. 8°.) és Varga Károly *Szabó Dezső ideológiája* című tanulmánya (*Debreceni Szemle* 1934. I.) pedig inkább egyetemeink felszabadulás előtti színvonalára jellemzőek. A helyzet a felszabadulás után sem változott lényegesen e téren. Egyoldalú bírálatot s rehabilitációs kísérletet láttunk nem egyet, de olyan marxista értékeléssel nem találkoztunk, mely úgy tette volna mérlegre Szabó Dezső munkásságát, hogy abban elvi-ideológiai hibáinak könyörtelen leleplezése társuljon művészi erőneinek és hatásának elemzésével. Az Erdei Sándor *Kortársbeli* cikke nyomán kirobbant vita volt az első biztató ígérlet arra, hogy az úgynevezett „kényes kérdések” megválaszolására is sor kerül lassan.

Nagy Péter tanulmányát a tudományos feldolgozás igénye emeli ki a Szabó Dezső-irodalom tömkelegéből s módszere és eredményei érdemlik meg a méltatást és bírálatot.

Nagy Péter az egyedüli járható utat választotta: Szabó Dezső fejlődésének történeti ábrázolásából indul ki, ebből akarja kibontani értékelését. A szintetikus ábrázolás, melyet nem előz meg történeti fejlődésrajz, mindig torzít, mivel azonos jellegű, de időben

össze nem tartozó jelenségeket társít. Az olvasót ugyan mehökkenti az, hogy Nagy Péter Szabó Dezső fejlődését csupán 1919-ig követi, de indokolása meggyőző. „Ez a korszak Szabó Dezső életének, művészi és gondolati fejlődésének felfelé ívelő szakasza: ez az az idő, amelyben eszméi és eszközei kiformalódnak. A következő negyedszázadban lényegében az ekkor felhalmozott tőke forgatásából él; gondolatilag, művészileg egyaránt inkább csak variál, mintsem gazdagszik. Ha e korszakának kulcsait jó helyen keressük, a következő periódus zárai is nyitva állnak előttünk” — írja (7. l.). Ha ezt úgy érti Nagy Péter, hogy Szabó Dezső 1919-ig tartó fejlődése megszabja további útja irányát, de magát az utat — kitérőt, zsákutcáit, kanyarulatait — ugyanúgy lépésről lépésre kell követni, akkor egyetérthetünk vele. Mert amilyen nyilvánvaló, hogy a Szabó Dezső-kérdés nyitja első fejlődési korszakában rejlik, ugyanolyan nyilvánvaló, hogy a további korszakok azért adnak új problémákat. Hogy mindjárt előlegezzünk valamit a várható tapasztalatokból: Szabó Dezső első sikerei más természetűek, mint a későbbiek. Szabó Dezső 1919 előtt, bizonyos értelemben úttörő jelenség, műveiben olyan eszmecsírák lehetők, melyeket a két világháború közötti időszak bontott ki s növelt fel az expresszionizmusnak, aktivizmusnak olyan ábrázolási eszközeivel él, melyek csak a húszas években lesznek igazán populárisak. Végzetes elhanyaglásának, jobbra-balra való vagdalkozásának, kétségbeesett túlkompensálódásának alapvető oka nyilvánvalóan az volt, hogy legsajátabbnak vélt eszméi közéletű